

POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE • POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY

czasopismo
geograficzne

geographical
journal

ZALETY I WADY NAUCZANIA ZDALNEGO W CZASIE PANDEMII COVID-19 W OPINII NAUCZYCIELI SZKÓŁ W WOJEWÓDZTWIE WIELKOPOLSKIM

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF DISTANCE LEARNING DURING THE PANDEMIC OF COVID-19 IN THE OPINION OF TEACHERS OF SCHOOLS IN THE WIELKOPOLSKA REGION

Justyna Weltrowska, Emilia Bogacka, Jan Hauke, Anna Tobolska

Uniwersytet im. Adam Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, ul. Bogumiła Krygowskiego 10, 61-680 Poznań, JW <https://orcid.org/0000-0001-8100-2531>, e-mail: justwelt@amu.edu.pl (autor korespondencyjny), EB <https://orcid.org/0000-0001-8735-0430>, e-mail: ebogacka@amu.edu.pl, JH <https://orcid.org/0000-0001-7933-123X>, e-mail: jan.hauke@amu.edu.pl, AT <https://orcid.org/0000-0002-7410-4465>, e-mail: juli@amu.edu.pl

Streszczenie

Nauczanie zdalne realizowane we wszystkich typach szkół od marca 2020 r. do początku czerwca 2021 r. (z krótką przerwą we wrześniu 2020 r.) wymuszone zostało pandemią COVID-19. Wcześniej w Polsce taka forma nauczania wykorzystywana była sporadycznie, w zasadzie tylko w odniesieniu do zajęć dodatkowych. Zdecydowana większość nauczycieli nie miała żadnego doświadczenia w tym zakresie. Wprowadzenie na szeroką skalę nowych form kształcenia o charakterze zdalnym oraz metod przekazywania i egzekwowania wiedzy stworzyło szereg wyzwań, ale także nowe możliwości. W prezentowanej pracy podjęto próbę identyfikacji zalet i wad nauczania zdalnego w czasie pandemii COVID-19 w opinii nauczycieli szkół podstawowych oraz ponadpodstawowych w województwie wielkopolskim. Analizę przeprowadzono na podstawie materiału empirycznego uzyskanego z ankiet skierowanych do wszystkich nauczycieli z obszaru województwa wielkopolskiego (otrzymano 703 ankiety). Rezultaty badania umożliwiły diagnozę pozytywnych i negatywnych aspektów pracy zdalnej. Wśród zalet nauczyciele wskazywa-

Weltrowska J., Bogacka E., Hauke J., Tobolska A. (2022). Zalety i wady nauczania zdalnego w czasie pandemii COVID-19 w opinii nauczycieli szkół w województwie wielkopolskim. *Czasopismo Geograficzne*, 93(1): 161–178. <https://doi.org/10.12657/czageo-93-07>

Otrzymano/Received: 19.11.2021
Zaakceptowano/Accepted: 31.05.2022

li przede wszystkim wzrost kompetencji cyfrowych oraz oszczędność czasu i pieniędzy związaną z brakiem konieczności dojazdów do pracy. Z kolei do wad zaliczali spadek jakości kształcenia wynikający z braku bezpośredniego kontaktu z uczniami oraz problemy zdrowotne będące rezultatem spadku aktywności fizycznej i długotrwałego spędzania czasu przed komputerem.

Doświadczenia nauczycieli w zakresie rozpoznania zalet i wad zdalnego nauczania stanowią niewątpliwie doskonałe i wiarygodne źródło informacji, które może być wykorzystane w przyszłości dla ulepszenia i usprawnienia procesu zdalnego nauczania.

Słowa kluczowe: nauczanie zdalne, pandemia COVID-19, badania ankietowe, postawy nauczycieli, województwo wielkopolskie.

Abstract

Distance learning in all types of schools from March 2020 to the beginning of June 2021 (with a short break in September 2020) was forced by the COVID-19 pandemic. Previously, in Poland, this form of teaching was used sporadically, basically only for extra-curricular activities. The vast majority of teachers did not have any experience in this field. The large-scale introduction of new forms of distance learning and knowledge transfer and enforcement methods created a number of challenges and opened up new opportunities. The presented study attempts to identify the advantages and disadvantages of distance learning during the COVID-19 pandemic in the opinion of primary and secondary school teachers in the Wielkopolska region. The analysis was carried out based on empirical material obtained from questionnaires addressed to all teachers from the Wielkopolska region (703 questionnaires were received). The survey results allowed the diagnosis of positive and negative aspects of distance learning. Among advantages, teachers pointed to growing computer competencies and time and money savings due to no need to travel to work. In turn, as disadvantages were demonstrated, the lowering of teaching quality because of the lack of direct contact with pupils and health problems resulting from decreased physical activity and long-term staying at the computer desk. The teachers' experience in identifying the advantages and disadvantages of distance learning is undoubtedly an excellent and reliable source of information that can be used in the future to improve the distance learning process. The applied approach allowed to obtain representative results, which may transpose into generalizations on the scale of the entire country.

Key words: distance learning, a pandemic of COVID-19, survey research, teachers' attitude, Wielkopolska region.

WSTĘP

Wydarzenia z początku roku 2020, związane z gwałtownym i nieoczekiwanym rozprzestrzenianiem się wirusa SARS_CoV-2 o skali globalnej pandemii, doprowadziły do powstania sytuacji problemowych we wszystkich obszarach aktywności człowieka. Były one najczęściej konsekwencją szybkich zmian adaptacyjnych

w sferze społecznej, gospodarczej, a nawet politycznej. Wprowadzenie na szeroką skalę nowych form kształcenia o charakterze zdalnym oraz metod przekazywania i egzekwowania wiedzy stworzyło szereg wyzwań, ale także nowe możliwości rozwoju warunków kształcenia dzieci i młodzieży. Wcześniej w Polsce zdalne nauczanie wykorzystywane było sporadycznie, w zasadzie tylko w odniesieniu do zajęć dodatkowych. Znakomita większość nauczycieli szkół nie miała w tym zakresie żadnego doświadczenia (Bogacka i in., 2021). Zaistniała sytuacja wymusiła potrzebę szybkiej adaptacji do zupełnie nowych, nierozpoznanych dotąd warunków. Doświadczenia nauczycieli w zakresie rozpoznania zalet i wad zdalnego nauczania stanowią niewątpliwie doskonałe i wiarygodne źródło informacji, które może być wykorzystane w przyszłości dla ulepszenia i usprawnienia nauczania zdalnego.

Problemem badawczym pracy były zmiany stosowanych form i metod dydaktycznych, wynikające z sytuacji kryzysowej wywołanej wirusem SARS-CoV-2, która rozpoczęła się w Polsce w pierwszym kwartale 2021 r.¹ Zmiany polegały głównie na wykorzystaniu zdalnych platform nauczania oraz związane były z zawieszeniem zajęć tradycyjnych, tj. prowadzonych w budynkach dydaktycznych szkół. Ta nowa sytuacja wywołała w całej społeczności związanej ze sferą edukacji radykalne zmiany dotyczące wszystkich trzech elementów składowych postaw społecznych, a więc zmiany w sferze wiedzy o nowych formach nauczania zdalnego, zmiany postrzegania i oceny tych form, a także istotne zmiany w sferze behawioralnej podmiotów (tj. uczniów, nauczycieli, dyrektorów, rodziców) wobec nowo zaadaptowanych form kształcenia.

W tym kontekście za cel artykułu przyjęto identyfikację zalet i wad nauczania zdalnego w czasie pandemii COVID-19 w opinii nauczycieli szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Realizacji celu pracy podporządkowano schemat postępowania badawczego i wykorzystane metody badań. Diagnozę postaw nauczycieli wobec zmian w systemie nauczania sporządzono na podstawie badania ankietowego. Ankiety skierowano do nauczycieli wszystkich szkół podstawowych i ponadpodstawowych w województwie wielkopolskim. Badanie przeprowadzono w okresie od 1 lutego 2021 do 9 maja 2021 r., a zatem w czasie, w którym następowały najistotniejsze zmiany z punktu widzenia przyjętego w niniejszej pracy problemu badawczego.

---

¹ Prezentowana praca zawiera rozszerzoną analizę wyników badań przeprowadzonych w ramach projektu *Zróźnicowanie postaw społecznych w sferze usług edukacyjnych w czasie pandemii* w części dotyczącej nauczycieli szkół. Projekt został finansowany w ramach konkursu ogłoszonego przez rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu *Badania nad COVID-19*, rozstrzygniętego we wrześniu 2020 r.

NAUCZANIE ZDALNE W PANDEMII COVID-19 W ŚWIETLE LITERATURY PRZEDMIOTU

Postępująca dostępność i powszechność nauczania na odległość, jak każda innowacja, jest chętnie analizowana w różnych kontekstach problemowych, najczęściej z uwypukleniem pozytywnych bądź negatywnych aspektów jej zastosowania. Kiedy nauczanie przez radio czy telewizję zostało ostatecznie pokonane przez rozwijający się intensywnie Internet, można było przypuszczać, że od nauczania na odległość w postaci e-learningu nie ma odwrotu. Na początku XXI w. e-learning zawładnął częścią rynku edukacyjnego głównie w zakresie prywatnego szkolnictwa wyższego oraz nauczania języków. W konsekwencji wielu badaczy zaczęło analizować efektywność tego typu nauczania.

Opublikowano wiele prac, w których wskazywano na korzyści, ale też na różne mankamenty (np. Radović-Marković, 2010; Tudorache i in., 2012; Zounek, Sudicky, 2013 – artykuły opublikowane w ostatnim dziesięcioleciu przed wybuchem pandemii, kiedy to narzędzia cyfrowe były już rozwinięte na tyle, by móc pokonać wcześniejsze problemy techniczne związane z e-learningiem).

Początek pandemii zainicjował różnorodne badania podejmujące zagadnienie zdalnej edukacji w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych. Szczegółowy przegląd wyników badań, opublikowanych w okresie 2020–2021 w postaci różnych artykułów bądź raportów, został przedstawiony w naszej monografii po zakończonym projekcie badawczym w 2021 r. (Bogacka i in., 2021). Jednak warto podkreślić, że większość badań dotyczyła tylko jednej z grup, tj. uczniów, nauczycieli, dyrektorów albo rodziców. Do opracowań łączących doświadczenia i opinie wszystkich tych grup należał raport Ptaszka i in. (2020), a nauczycieli i uczniów – raporty Plebańskiej i in. (2020, 2021). Przykładem opracowań dotyczących doświadczeń grupy nauczycieli są publikacje Buchner i in. (2020) oraz Buchner i Wierzbickiej (2020), przedstawiające wyniki badań z uwzględnieniem oddzielnych podgrup respondentów, tj. nauczycieli szkół podstawowych oraz nauczycieli liceów ogólnokształcących i techników. Z raportów wynika, że przed okresem pandemii 15% nauczycieli szkół podstawowych miało doświadczenia z edukacją zdalną. Jednak doświadczenia te były stosunkowo niewielkie i ograniczały się w dużej mierze np. do konsultacji z uczniami przez Zoom, Skype czy Messenger, czasem wiązały się z udziałem w webinarach, szkoleniach i kursach e-learningowych czy przesyłaniem dodatkowych materiałów uczniom w celu uzupełnienia przeprowadzanych lekcji. Jako główne problemy nauczyciele wskazali: czasochłonność procesu, braki sprzętowe oraz łącza internetowe uczniów. Większość ankietowanych nie miała problemu z dziennikiem elektronicznym, który dość powszechnie był stosowany w szkołach już przed pandemią. Ponadto wykorzystywano platformy zdalne do porozumiewania się w sprawach organizacyjnych z dyrekcją szkół lub w kontaktach z rodzicami. Generalnie jednak zwrócono uwagę, że czas pandemii uwydatnił

problem niskich kompetencji cyfrowych nauczycieli (w tym korzystanie z niewielu metod edukacji zdalnej i niewielkiej wielonarzędziowości zdalnego nauczania), co jest efektem braku odpowiednich szkoleń i wsparcia merytorycznego. Przejście na edukację zdalną wymusiło podnoszenie kwalifikacji w tym zakresie i skutkowało wzrostem kompetencji. Z kolei dużym zaskoczeniem dla nauczycieli były bardzo niskie kompetencje cyfrowe uczniów. Ich biegłość kończyła się na korzystaniu z mediów społecznościowych, ale inne kwestie, takie jak odebranie maila, wejście we wskazany link czy wysłanie załącznika, stanowiły duży problem. W opracowaniach sformułowano uwagi podsumowujące i rekomendacje, m.in. w pierwszej kolejności stwierdzono, że wielu nauczycieli nie może wykorzystywać cyfrowych narzędzi w klasach z powodu słabego zaplecza technologicznego szkół i niskiej jakości Internetu. Zwrócono ponadto uwagę, że wykorzystanie cyfrowych rozwiązań zależy nie tylko od sprzętu i gotowości kadry, ale też zgody i współpracy na tym polu uczniów i ich rodziców. Istotną konkluzją dotyczyła również postaw nauczycieli w nowej sytuacji, którzy wskazywali na potrzebę głębokiej reformy szkolnictwa i jednocześnie na kierunki zmian systemowych, przede wszystkim uwzględniające odpowiedzi na kluczowe pytania, takie jak m.in.: kim ma być uczeń kończący szkołę i jakie umiejętności są niezbędnie potrzebne we współczesnym świecie.

Podobne wyniki, choć o nieco szerszym zakresie różnorodnych doświadczeń nauczycieli w pierwszych miesiącach pandemii, przedstawiono w opracowaniu Plebańskiej i in. (2020). Autorzy tego raportu sformułowali kilka podstawowych wniosków wynikających z badań, a w pierwszej kolejności wskazano – tak jak w cytowanym wcześniej raporcie – że przygotowanie nauczycieli do prowadzenia lekcji on-line nie jest wystarczające. Autorzy zaproponowali trzy perspektywy rozpatrywania tego problemu, mianowicie: w kategoriach przygotowania technologicznego (tj. uzupełnienia sprzętu komputerowego i odpowiedniego dostępu do Internetu), metodycznego (tj. związanego z umiejętnością doboru odpowiednich narzędzi, metod i materiałów dostępnych cyfrowo) oraz w kategoriach dokształcania w zakresie kompetencji cyfrowych. Podkreślono także, że brakuje odpowiedniego wsparcia administracyjnego w przystosowaniu się do nowych realiów pracy. Nauczyciele wykazywali się determinacją w przygotowaniu zajęć w zmienionej formule, ale głównie mogli opierać się na własnej kreatywności i zasobach Internetu, a nie na systemowych rozwiązaniach oferowanych z poziomu odpowiednich instytucji. Bardzo ważnym aspektem okazało się wzajemne wspieranie się nauczycieli na różnego rodzaju forach czy portalach społecznościowych, polegające na dzieleniu się materiałami, narzędziami cyfrowymi oraz doświadczeniami i dobrymi praktykami. Kolejną kwestią podniesioną przez autorów cytowanego opracowania była ocena potencjału edukacji cyfrowej. Niemalże wszyscy respondenci wskazywali na znaczną efektywność edukacji prowadzonej z wykorzystaniem narzędzi i metod cyfrowych i oceniali, że przy zapewnieniu odpowiedniego przygotowania „dydaktyka cyfrowa” może być skuteczna i satys-

fakcjonująca dla nauczycieli, a uczniom i szkole może przynosić wymierne korzyści. Inną ważną sprawą wynikającą z badań jest nowe wyzwanie, związane z koniecznością zredefiniowania roli nauczyciela w zdalnej edukacji. Wbrew dość populistycznym opiniom nie ogranicza się ona jedynie do zadawania i sprawdzania prac, a wiąże się przede wszystkim z przejęciem trudnej funkcji facylitatora, prowadzącego proces edukacyjny w sposób zaawansowany i przemyślany.

Analizując raporty z różnych badań dotyczących postaw nauczycieli, warto odwołać się do wyników zaprezentowanych przez Ptaszka i in. (2020), które wskazują na jeszcze kilka interesujących aspektów przejścia na zdalne formy dydaktyki szkolnej. Z badań przeprowadzonych przez ten zespół autorów wynika, że u nauczycieli widoczne były symptomy nadużywania mediów cyfrowych. Ponad $\frac{3}{4}$ respondentów wskazało, że pozostawało w ciągłej gotowości do odbierania połączeń i powiadomień, w wyniku czego pojawiły się u nich takie reakcje, jak znużenie i wyczerpanie ciągłym siedzeniem przy komputerze/smartfonie oraz odczucie „przeładowania” informacjami. Ponad połowa zauważała inne symptomy, np. rozdrażnienie z powodu ciągłego używania Internetu/komputera/smartfona, poczucie chęci bycia niedostępnym w sieci dla nikogo, ból głowy od ciągłego korzystania z narzędzi ekranowych, szczególnie przed pójściem spać. Blisko połowa nauczycieli-respondentów deklarowała niewyspanie z powodu używania Internetu/komputera/smartfona i miała problemy z koncentracją. Samopoczucie psychiczne i fizyczne stawało się coraz gorsze, nieporównywalnie gorsze niż przed pandemią, szczególnie że czas spędzany w Internecie uległ znacznemu wydłużeniu i rozciągał się na weekendy.

Bardziej zawężone badania dotyczące nauczania zdalnego, tj. tylko w zakresie użytkowników jednej z cyfrowych platform edukacyjnych, przeprowadzili Fila i in. (2021). Uzyskane wyniki wskazują na najistotniejsze uwarunkowania sukcesu nauczania zdalnego, do których zaliczono: umiejętność przygotowywania przez nauczycieli materiałów do pracy dydaktycznej on-line, sprawną komunikację w zespole oraz umiejętność rozwiązywania problemów technicznych. Z kolei do najpoważniejszych barier w realizacji nauczania zdalnego zaliczono kwestie weryfikacji efektów dydaktycznych i oceniania uczniów oraz przekazywania umiejętności praktycznych. Pomimo tych ograniczeń wszyscy respondenci wysoko oceniali rolę technologii w pracy dydaktycznej i wskazywali, że narzędzia on-line stanowią duże wsparcie dla nauczycieli, a uczniom umożliwiają dostęp do lepszych źródeł informacji, dają możliwość indywidualizacji nauczania oraz w wielu przypadkach zwiększają motywację uczniów do nauki.

DANE I METODY BADAŃ

Postawy i opinie nauczycieli na temat nauczania zdalnego, ze szczególnym uwzględnieniem jego wad i zalet, zidentyfikowano na podstawie badania ankiet-

towego. Badanie przeprowadzono wśród nauczycieli szkół podstawowych i ponadpodstawowych województwa wielkopolskiego. W celu ustalenia minimalnej wielkości próby przy założeniu 99-procentowego poziomu istotności i 5-procentowego marginesu błędu obliczono, że dla populacji nauczycieli w województwie wielkopolskim liczącej 36 242 (w roku 2019/2020 wg danych GUS) liczba ta wynosi 654. Prośbę o wypełnienie ankiet skierowano za pośrednictwem dyrektorów szkół do wszystkich nauczycieli pracujących w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych funkcjonujących w województwie wielkopolskim. Równocześnie monitorowano zwrot ankiet z poszczególnych szkół i w sytuacji zidentyfikowanych braków kontaktowano się z właściwym dyrektorem, ponawiając prośbę o pośrednictwo w rozpowszechnieniu informacji o badaniu. Badanie przeprowadzono techniką CAWI (Computer Asisted Web Interview) za pomocą formularza Google. Uzyskano 703 odpowiedzi od nauczycieli.

Wśród respondentów, którzy wypełnili ankietę, 490 pracowało w szkołach podstawowych, 124 w liceach ogólnokształcących, 106 w szkołach branżowych, a 160 w technikach (niektórzy nauczyciele w dwóch typach szkół). Podstawowe informacje o respondentach zostały zamieszczone w tabeli 1. Zadane w badaniu ankietowym pytania dotyczące podejmowanego w pracy zagadnienia, identyfikacji wad i zalet nauczania zdalnego miały charakter pytań zamkniętych wielokrotnego wyboru. Respondenci byli poproszeni o zaznaczenie wszystkich odpowiedzi, z którymi się utożsamiają. W przypadku zalet zaproponowano 16 odpowiedzi, natomiast w kontekście wad propozycji było więcej – 22 (tab. 2, 3). Respondenci mieli również możliwość przedstawienia własnego komentarza.

Tabela 1. Podstawowe charakterystyki respondentów

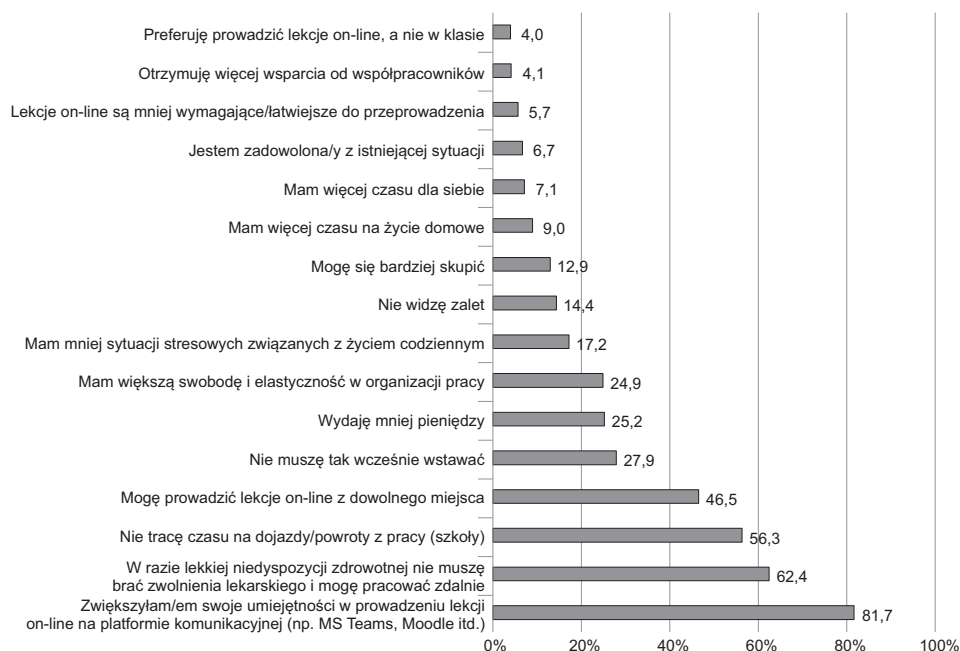
Płeć	kobieta	83,2%
	mężczyzna	16,8%
Wiek	mniej niż 30 lat	3,3%
	30–39 lat	17,1%
	40–49 lat	35,7%
	50–59 lat	38,1%
	60 i więcej	5,8%
Staż pracy	mniej niż 5 lat	6,7%
	5–10 lat	7,3%
	11–15 lat	11,2%
	15–20 lat	18,3%
	21–25 lat	15,4%
	więcej niż 25 lat	41,1%
Stopień awansu	nauczyciel stażysta	3,3%
	nauczyciel kontraktowy	9,5%
	nauczyciel mianowany	22,6%
	nauczyciel dyplomowany	64,6%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego (Bogacka i in., 2021).

WYNIKI BADAŃ

Identyfikacja wad i zalet nauczania zdalnego została przeprowadzona w czterech ujęciach: (1) respondenci jako całość, (2) respondenci w podziale na kategorie wiekowe, w którym przyjęto pięć przedziałów wiekowych (tab. 1), (3) respondenci w zależności od miejsca pracy, w podziale na dwie kategorie – szkoła podstawowa i średnia oraz (4) respondenci w zależności od miejsca zamieszkania, z wyróżnieniem czterech kategorii: wieś, miasto małe (do 20 tys. mieszkańców), miasto średnie (od 20 do 100 tys. mieszkańców) i miasto duże (powyżej 100 tys. mieszkańców). Należy doprecyzować, że pierwszym kryterium było miejsce zamieszkania, na wsi lub w mieście, a dopiero drugim przyporządkowanie miast do odpowiedniej kategorii wielkościowej. Kategorie wielkościowe miast są zgodne ze statystyką prowadzoną przez Główny Urząd Statystyczny. Starano się dociec, jakie w opiniach nauczycieli były najistotniejsze wady i zalety przejścia na edukację zdalną, jakie sytuacje można uznać za pozytywne zmiany i zachęcające perspektywy.

Jak wynika z badań, do pozytywnych aspektów nauczania zdalnego nauczyciele zaliczyli przede wszystkim te związane z życiem zawodowym (ryc. 1).

Ryc. 1. Zalety zdalnego nauczania w opinii nauczycieli w województwie wielkopolskim w świetle badań ankietowych – respondenci jako całość (Bogacka i in., 2021)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Najbardziej doceniono zwiększenie umiejętności w prowadzeniu lekcji on-line na platformie komunikacyjnej (ponad 80%), a także brak konieczności brania zwolnienia lekarskiego w przypadku wystąpienia lekkiej niedyspozycji zdrowotnej i możliwość pracy zdalnej w tym czasie (ponad 60%). Ponad połowa respondentów jako zaletę wskazała oszczędność czasu na dojazdy i powroty z pracy. Nauczyciele doceniają też możliwość prowadzenia lekcji zdalnych z dowolnego miejsca – prawie połowa ankietowanych wskazała tę korzyść. Na kolejne trzy dobre strony pracy zdalnej wskazały odpowiedzi około $\frac{1}{4}$ ogółu respondentów. Dwie z nich dotyczyły życia osobistego – brak konieczności wczesnego wstawania oraz wydawanie mniejszych ilości pieniędzy. Trzecia z odpowiedzi była związana z życiem zawodowym, nauczyciele docenili większą swobodę i elastyczność w organizowaniu swojej pracy. Respondenci akcentowali również fakt, że praca zdalna generuje mniej sytuacji stresowych związanych z życiem codziennym. Podkreślano też możliwość większego skupienia. Warto zauważyć, że prawie 15% ankietowanych, nie dostrzega żadnych plusów płynących ze zdalnego charakteru pracy. Kluczowe wydaje się spostrzeżenie wskazujące, że tylko 4% (28 spośród 703 ankietowanych) nauczycieli preferuje prowadzenie lekcji w systemie zdalnym, a zatem w przytłaczającej większości ta grupa zawodowa nie zalicza się do zwolenników takiego rozwiązania.

Kilka interesujących wniosków można wyprowadzić w odniesieniu do spostrzeżeń respondentów dotyczących atutów nauczania zdalnego w różnych grupach wiekowych (tab. 2). Im młodszy nauczyciel, tym większą zaletą systemu zdalnego jest brak potrzeby wczesnego wstawania. W tym aspekcie zróżnicowanie wśród respondentów było bardzo duże (od 40% wskazań w najmłodszej grupie wiekowej, do 15% w grupie najstarszej). Zainteresowanie prowadzeniem lekcji zdalnych oraz przekonanie, że zajęcia zdalne są mniej wymagające spada wraz z wiekiem. Młodzi respondenci są przekonani, że mają więcej czasu dla siebie oraz na życie domowe, starsi wręcz odwrotnie. Żaden respondent w najstarszej grupie wiekowej nie wskazał, że ma więcej czasu wolnego podczas nauczania zdalnego, zaś wśród młodych twierdzi tak ponad 17%. Generalnie, im starszy nauczyciel, tym wskazuje mniej pozytywów zdalnego nauczania. Jak się wydaje, może to wynikać z faktu, że młodzi nauczyciele są zaprzyjaźnieni z nowoczesnymi technologiami, są sprawni w tej dziedzinie, samowystarczalni, znają różne możliwości, które mogą sprawnie i szybko wdrażać podczas lekcji. Niestety u starszych to zdecydowanie duża trudność i często olbrzymi stres, a przede wszystkim ogromna ilość czasu potrzebnego na dostosowanie się do nowej sytuacji (Bogacka i in., 2021).

Kolejną analizowaną kategorią było miejsce pracy respondentów – szkoła podstawowa bądź średnia. Nauczyciele szkół średnich, w stosunku do tych ze szkół podstawowych, zdecydowanie bardziej doceniają to, że tracą mniej czasu na dojazd do pracy, nie muszą tak wcześnie wstawać oraz wydają mniej pieniędzy.

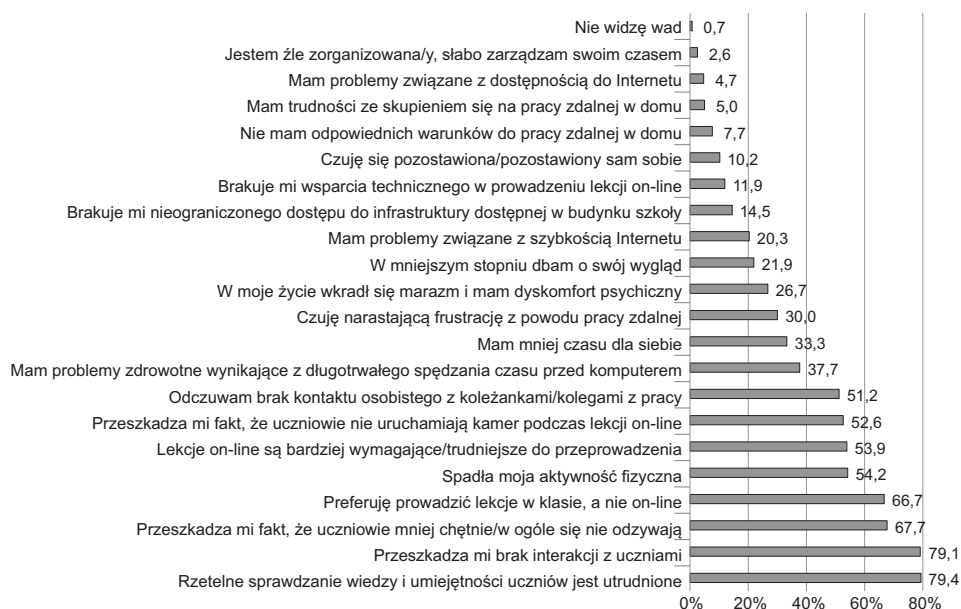
Tabela 2. Zalety zdalnego nauczania w opinii nauczycieli w województwie wielkopolskim w świetle badań ankietowych

lp.	Jakie zalety dostrzega Pani/Pan w pracy zdalnej w czasie pandemii? Zaznacz wszystkie odpowiedzi, z którymi się utożsamiasz (pytanie wielokrotnego wyboru)	ogółem		wiek (% wskazań)					rodzaj szkoły (% wskazań)		miejsce zamieszkania (% wskazań)			
		liczba wskazań	% wskazań	mniej niż 30 lat	30–39 lat	40–49 lat	50–59 lat	60 i więcej	podstawowa	średnia	wieś	małe miasto	średnie miasto	duże miasto
1	Lekcje on-line są mniej wymagające/łatwiejsze do przeprowadzenia	40	5,7	13,0	11,7	5,2	3,4	2,4	4,3	8,1	2,2	5,6	8,0	8,0
2	Preferuję prowadzić lekcje on-line, a nie w klasie	28	4,0	17,4	5,8	4,0	2,6	0,0	3,6	4,6	2,7	3,8	4,6	5,3
3	Zwiększyłem swoje umiejętności w prowadzeniu lekcji on-line na platformie komunikacyjnej	574	81,7	65,2	75,8	84,1	84,7	73,2	82,0	81,1	89,6	79,1	83,9	70,8
4	Mogę prowadzić lekcje on-line z dowolnego miejsca	327	46,5	60,9	46,7	45,0	46,3	48,8	44,8	49,4	46,2	43,2	50,0	48,7
5	Mogę się bardziej skupić	91	12,9	17,4	13,3	12,0	13,4	12,2	11,3	15,8	14,8	12,8	13,2	9,7
6	Nie muszę tak wcześnie wstawać	196	27,9	39,1	34,2	31,5	22,8	14,6	22,7	36,7	24,7	27,8	31,6	27,4
7	Mam większą swobodę i elastyczność w organizacji pracy	175	24,9	39,1	29,2	25,1	22,0	22,0	21,4	30,9	25,3	23,5	27,0	23,9
8	Nie tracę czasu na dojazdy/powroty z pracy (szkoły)	396	56,3	82,6	66,7	58,6	46,6	61,0	48,4	69,9	45,6	56,8	64,4	60,2
9	W razie lekkiej niedyspozycji zdrowotnej nie muszę brać zwolnienia lekarskiego i mogę pracować zdalnie	439	62,4	60,9	61,7	62,5	62,3	65,9	59,5	67,6	57,1	65,4	58,6	70,8
10	Otrzymuję więcej wsparcia od współpracowników	29	4,1	0,0	4,2	4,4	4,1	4,9	4,3	3,9	5,5	3,4	4,0	3,5
11	Mam mniej sytuacji stresowych związanych z życiem codziennym	121	17,2	17,4	24,2	17,9	14,2	12,2	16,9	17,8	17,6	15,8	17,2	19,5
12	Mam więcej czasu na życie domowe	63	9,0	13,0	13,3	9,2	7,5	2,4	7,7	11,2	7,7	6,4	10,9	13,3
13	Mam więcej czasu dla siebie	50	7,1	17,4	10,8	8,4	4,5	0,0	5,6	9,7	3,8	7,7	6,9	11,5
14	Wydaję mniej pieniędzy	177	25,2	26,1	27,5	22,3	27,2	22,0	21,4	31,7	20,3	24,4	33,9	21,2
15	Jestem zadowolona/zadowolony z istniejącej sytuacji	47	6,7	17,4	7,5	7,2	4,9	7,3	6,5	6,9	7,1	3,4	8,6	9,7
16	Nie widzę zalet	101	14,4	4,3	9,2	13,1	17,5	22,0	16,9	10,0	16,5	13,7	12,6	15,0
	Liczba respondentów	703		23	120	251	268	41	444	259	182	234	174	113

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Ostatnie analizowane ujęcie dotyczyło zróżnicowania opinii respondentów w zakresie pracy zdalnej w zależności od miejsca zamieszkania. Główne wnioski płynące z badań są następujące: zdecydowanie wyraźniej to nauczyciele mieszkający na wsi zwiększyli swoje umiejętności w prowadzeniu lekcji on-line na platformie komunikacyjnej. Kolejny wniosek wynika z poprzedniego, a mianowicie – im większe miasto, tym silniejsze przekonanie, że lekcje zdalne są mniej wymagające i łatwiejsze do przeprowadzenia, a co za tym idzie – pojawia się większa chęć do prowadzenia lekcji zdalnych. Respondenci mieszkający w miastach wyraźnie doceniają fakt, że tracą mniej czasu na dojazdy do pracy, mają więcej czasu dla siebie i na życie domowe.

Odnosząc się natomiast do słabych stron pracy zdalnej w czasie pandemii dostrzeganych przez badaną grupę, należy dostrzec, że na osiem z nich wskazała co najmniej połowa ankietowanych (ryc. 2). Wśród nich siedem było związanych z życiem zawodowym. Blisko 80% wskazań otrzymały następujące wady: utrudnione rzetelne sprawdzanie wiedzy i umiejętności uczniów oraz brak interakcji z uczniami. Te dwie ułomności systemu zdalnego są najbardziej dokuczliwe. Wielu nauczycielom przeszkadza również fakt, że uczniowie mniej chętnie, albo w ogóle, się nie odzywają. 2/3 respondentów wskazało, że preferuje prowadzenie lekcji w klasie. Nieco ponad 50% głosów otrzymały trzy inne wady związane z pracą zawodo-

Ryc. 2. Wady zdalnego nauczania w opinii nauczycieli w województwie wielkopolskim w świetle badań ankietowych – respondenci jako całość (Bogacka i in., 2021)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

wą. Nauczyciele zauważyli, że lekcje on-line są bardziej wymagające bądź trudniejsze do przeprowadzenia. Sporej grupie przeszkadza również fakt, że uczniowie nie uruchamiają kamer podczas lekcji, co wyraźnie utrudnia kontakt. Wiele osób odczuwa ponadto brak kontaktu osobistego z koleżankami i kolegami z pracy. Innym, istotnym mankamentem akcentowanym w ankiecie jest spadek aktywności fizycznej wśród respondentów. Sporo nauczycieli ma problemy zdrowotne wynikające z długiego czasu spędzanego przed komputerem. Zauważalne jest też zmniejszenie czasu dla siebie, wynikające z konieczności większego zaangażowania w pracę zawodową. Wśród częstych odpowiedzi znalazły się: narastająca frustracja z powodu pracy zdalnej, jak również odczuwanie narastającego marazmu i dyskomfortu psychicznego wśród nauczycieli. Ponad 1/5 respondentów ma problemy związane z jakością połączenia internetowego, co wpływa na możliwości pracy. Wszystkie pozostałe wady otrzymały mniej niż 15% wskazań każda. Warto tu wyróżnić jeszcze kilka z nich. Nauczycielom brakuje nieograniczonego dostępu do infrastruktury szkolnej, a także wsparcia technicznego w prowadzeniu zajęć zdalnych. Niepokojące jest, że nieco ponad 10% osób czuje się pozostawionych samym sobie. Warto podkreślić, że tylko 0,7% nauczycieli nie widzi wad.

Ciekawy obraz postrzegania słabych stron zdalnego nauczania wyłania się po analizie odpowiedzi respondentów w różnych grupach wiekowych (tab. 3). Wszyscy zgodnie podkreślają, że największą ułomnością systemu zdalnego jest problem w zakresie rzetelnego sprawdzania wiedzy i umiejętności uczniów, jednak dla starszych nauczycieli jest to zdecydowanie większy mankament. Respondenci zgodnie podkreślają, że lekcje zdalne są bardziej wymagające i trudniejsze do przeprowadzenia oraz to, że preferują prowadzenie zajęć w klasie, jednak im starsza grupa wiekowa tym odsetek wskazań zdecydowanie rośnie. Również wraz z wiekiem rośnie poziom frustracji z powodu zaistniałej sytuacji. Inny interesujący wniosek jest taki, że im młodszy nauczyciel, tym trudniej mu skupić się na pracy w domu, a w najstarszej grupie wiekowej zakłócenie to nie występuje. Starsi nauczyciele są też zdecydowanie lepiej zorganizowani i lepiej zarządzają swoim czasem. Zaobserwowano interesującą prawidłowość w zakresie dbałości o swój wygląd: dla młodszych nauczycieli jest to zdecydowanie większy problem. Można sądzić, że starsi nauczyciele są bardziej zdyscyplinowani, starają się normalnie przygotowywać do pracy w zakresie dbałości o swój wizerunek, podczas gdy u młodszych jest to problem, bo wkrada się większa bylejakość.

Kolejną analizowaną kategorią było miejsce pracy respondentów, czyli szkoła podstawowa bądź średnia. W szkołach podstawowych nauczyciele wyraźniej podkreślają, że lekcje zdalne są bardziej wymagające i trudniejsze do przeprowadzenia i w związku z tym zdecydowanie preferują prowadzenie lekcji w klasie. Nie ma wątpliwości, że im młodszy uczniowie, tym zdalna nauka jest trudniejsza i mniej efektywna, a zatem wymaga niebywałego zaangażowania ze strony nauczyciela. Mali uczniowie to nie tylko problem z nauką, ale przede wszystkim

Tabela 3. Wady zdalnego nauczania w opinii nauczycieli w województwie wielkopolskim w świetle badań ankietowych

lp.	Jakie wady dostrzega Pani/Pan w pracy zdalnej w czasie pandemii? Zaznacz wszystkie odpowiedzi, z którymi się utożsamiasz (pytanie wielokrotnego wyboru)	ogółem		wiek (% wskazań)					rodzaj szkoły (% wskazań)		miejsce zamieszkania (% wskazań)			
		liczba wskazań	% wskazań	mniej niż 30 lat	30–39 lat	40–49 lat	50–59 lat	60 i więcej	podstawowa	średnia	wieś	małe miasto	średnie miasto	duże miasto
1	Lekcje on-line są bardziej wymagające/trudniejsze do przeprowadzenia	379	53,9	39,1	49,2	49,4	60,4	61,0	55,6	51,0	56,6	54,7	55,2	46,0
2	Preferuję prowadzić lekcje w klasie, a nie on-line	469	66,7	60,9	60,0	68,9	66,0	80,5	69,6	61,8	66,5	68,8	65,5	64,6
3	Mam problemy związane z dostępnością do Internetu	33	4,7	0,0	3,3	4,4	6,3	2,4	4,3	5,4	3,8	5,6	4,6	4,4
4	Mam problemy związane z szybkością Internetu	143	20,3	21,7	18,3	19,1	22,8	17,1	22,3	17,0	22,5	20,5	19,5	17,7
5	Brakuje mi wsparcia technicznego w prowadzeniu lekcji on-line	84	11,9	4,3	10,8	8,8	16,0	12,2	11,7	12,4	8,8	13,7	15,5	8,0
6	Brakuje mi nieograniczonego dostępu do infrastruktury dostępnej w budynku szkoły	102	14,5	8,7	10,8	16,7	14,9	12,2	13,1	17,0	12,1	12,0	19,5	15,9
7	Przeszkadza mi brak interakcji z uczniami	556	79,1	82,6	75,0	78,1	82,5	73,2	77,7	81,5	76,9	77,4	82,8	80,5
8	Przeszkadza mi fakt, że uczniowie nie uruchamiają kamer podczas lekcji on-line	370	52,6	39,1	55,0	57,0	50,0	43,9	51,8	54,1	53,3	51,7	56,3	46,9
9	Przeszkadza mi fakt, że uczniowie mniej chętnie/w ogóle się nie odzywają	476	67,7	69,6	67,5	72,9	62,7	68,3	63,3	75,3	67,0	70,5	71,8	55,8
10	Rzetelne sprawdzanie wiedzy i umiejętności uczniów jest utrudnione	558	79,4	69,6	72,5	80,9	81,7	80,5	78,6	80,7	85,2	75,6	81,6	73,5
11	Odczuwam brak kontaktu osobistego z koleżankami/kolegami z pracy	360	51,2	52,2	48,3	51,4	51,1	58,5	49,3	54,4	46,7	50,9	55,2	53,1

lp.	Jakie wady dostrzega Pani/Pan w pracy zdalnej w czasie pandemii? Zaznacz wszystkie odpowiedzi, z którymi się utożsamiasz (pytanie wielokrotnego wyboru)	ogółem		wiek (% wskazań)					rodzaj szkoły (% wskazań)		miejsce zamieszkania (% wskazań)			
		liczba wskazań	% wskazań	mniej niż 30 lat	30–39 lat	40–49 lat	50–59 lat	60 i więcej	podstawowa	średnia	wieś	małe miasto	średnie miasto	duże miasto
12	Mam trudności ze skupieniem się na pracy zdalnej w domu	35	5,0	13,0	6,7	6,8	2,6	0,0	4,7	5,4	2,7	6,0	5,7	5,3
13	Nie mam odpowiednich warunków do pracy zdalnej w domu	54	7,7	8,7	10,8	8,0	6,0	7,3	7,9	7,3	5,5	7,7	9,2	8,8
14	Mam problemy zdrowotne wynikające z długotrwałego spędzania czasu przed komputerem	265	37,7	26,1	26,7	39,8	42,5	31,7	36,3	40,2	37,9	39,3	40,8	29,2
15	W mniejszym stopniu dbam o swój wygląd	154	21,9	30,4	19,2	19,1	25,7	17,1	19,1	26,6	19,2	24,8	24,7	15,9
16	Spadła moja aktywność fizyczna	381	54,2	60,9	49,2	52,6	56,0	63,4	53,6	55,2	46,7	53,4	62,1	54,9
17	Mam mniej czasu dla siebie	234	33,3	26,1	27,5	33,1	36,9	31,7	33,3	33,2	29,7	34,6	38,5	27,4
18	W moje życie wkradł się marazm i mam dyskomfort psychiczny	188	26,7	30,4	20,0	27,1	28,7	29,3	26,6	27,0	20,9	30,3	28,7	25,7
19	Jestem źle zorganizowana/ zorganizowany, słabo zarządzam swoim czasem	18	2,6	4,3	4,2	2,4	2,2	0,0	2,3	3,1	2,7	2,6	1,7	3,5
20	Czuję się pozostawiona/ pozostawiony sam sobie	72	10,2	17,4	10,8	8,8	11,6	4,9	9,0	12,4	6,0	11,5	14,9	7,1
21	Czuję narastającą frustrację z powodu pracy zdalnej	211	30,0	21,7	26,7	25,9	35,1	36,6	30,9	28,6	25,8	33,3	33,9	23,9
22	Nie widzę wad	5	0,7	0,0	0,8	0,4	1,1	0,0	0,5	1,2	1,1	0,4	1,1	0,0
Liczba respondentów		703		23	120	251	268	41	444	259	182	234	174	113

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

z dyscypliną i koncentracją. Z kolei nauczyciele szkół średnich, artykułują inny mankament pracy zdalnej, a mianowicie przeszkadza im fakt, że uczniowie mniej chętnie lub w ogóle się nie odzywają i niechętnie włączają kamery.

Ostatnie analizowane ujęcie dotyczyło zróżnicowania opinii respondentów na temat wad pracy zdalnej w zależności od miejsca zamieszkania. Respondenci z dużych miast silniej od pozostałych podkreślają, że spadła ich aktywność fizyczna. Jest to z pewnością związane z innym charakterem aktywności przez nich upra-

wianym, wymagającym często korzystania z różnych obiektów sportowych, które zostały zamknięte. Ponadto ich dojazdy do pracy, zwykle dalsze i dłuższe, same w sobie stanowią pewien rodzaj aktywności, której im zabrakło. Nauczycielom z dużych i średnich miast mocniej doskwiera brak kontaktu osobistego z kolegami i koleżankami z pracy. Z kolei nauczyciele z mniejszych miejscowości mocniej podkreślali problem z rzetelnym sprawdzaniem wiedzy i umiejętności uczniów oraz akcentowali, że lekcje w systemie zdalnym są zdecydowanie trudniejsze do przeprowadzenia i bardziej wymagające. O tych problemach wspomniano już wcześniej.

W zakresie mocnych i słabych stron nauczania zdalnego respondenci wyrażali wiele spostrzeżeń i komentarzy. W wypowiedziach podkreślano, że inny charakter nauczania wymusił poszukiwanie nowych i ciekawych rozwiązań związanych z prowadzeniem zajęć, który wymagał niewiarygodnej kreatywności, co niewątpliwie jest wartością dodaną zaistniałej sytuacji. W komentarzach zwracano uwagę na większą śmiałość niektórych uczniów, większą otwartość i zwiększone umiejętności konstruowania wypowiedzi. Akcentowano też, że praca zdalna ma korzyści dla nauczycieli łączących pracę w kilku szkołach oraz dla dojeżdżających do domów uczniów z nauczaniem indywidualnym. Zdarzali się respondenci, którzy potrafili doskonale się zorganizować i bez problemu realizować obowiązki zawodowe i domowe. Negatywnych stron zaistniałej sytuacji było zdecydowanie mniej. Bardzo często ankietowani akcentowali, jak ciężko pracowało się z uczniami, zwłaszcza kiedy niechętnie włączali kamery i mikrofony, a prace nie były wykonywane samodzielnie. Ogromny problem stanowiła dyscyplina podczas lekcji, brak skupienia i koncentracji. W wypowiedziach podkreślano, że uczniowie logują się na platformie, ale wyciszają mikrofony i nie uczestniczą w lekcji, nie przygotowują się, nie odsyłają zadań. Zwrócono również uwagę, że prowadzenie niektórych przedmiotów było nad wyraz trudne, bowiem nawet najlepsza symulacja nie zastąpi wykonanego własnoręcznie eksperymentu. Respondenci wysuwali na pierwszy plan problem z motywacją i mobilizacją wśród uczniów. Nikt nie ma wątpliwości, że dzieci i młodzież przez naukę zdalną mają ogromne braki. Nauczyciele czują, że nie otaczają dostateczną opieką pedagogiczną swoich uczniów, ale niestety nie mają takich możliwości w tej formule nauczania. Respondenci uwypuklają ponadto w swoich wypowiedziach problem z rzetelnym sprawdzaniem wiedzy i umiejętności uczniów. Panuje przekonanie, że najbardziej wiarygodną ocenę ucznia uzyskuje się podczas rozmowy i odpytywania na lekcji. Duża liczba komentarzy dotyczyła uczciwości uczniów i rodziców w sprawdzaniu efektów uczenia się, nie zawsze bowiem istnieją możliwości weryfikacji samodzielności wykonywanych prac. Respondenci w wypowiedziach podkreślają, że poświęcają sporo czasu na przygotowanie się do lekcji zdalnych, na sprawdzanie prac, na tworzenie dodatkowych materiałów, wielu ma przekonanie, że w ogóle „nie

wychodzi z pracy”. Nauczyciele akceptują, że niezwykle trudno jest pogodzić obowiązki zawodowe z życiem osobistym. Pojawiają się też komentarze sygnalizujące problemy zdrowotne i utratę chęci wykonywania zawodu. Wszyscy zgodnie eksponują tęsknotę za normalną szkołą.

DYSKUSJA I WNIOSKI

Zaistniała sytuacja kryzysowa ukazała wiele braków, z którymi zmagają się współczesna polska szkoła. Dotyczą one dostępności nowoczesnych narzędzi dydaktycznych, organizacji i sposobów realizacji lekcji czy oferowanych i stosowanych form nauczania. Wnioski płynące z analizy zebranych opinii respondentów mogą w rezultacie stanowić pewnego rodzaju odpowiedź dla nowego podejścia do nauczania na miarę cyfrowego świata, w którego kierunku podążamy.

W związku z wprowadzeniem lekcji zdalnych nauczyciele zmierzali się z dużym problemem, bowiem tylko mniej niż jedna trzecia z nich była przygotowana do nauczania w nowej formule. Nauczyciele w czasie pandemii ukończyli kursy przygotowujące do prowadzenia lekcji zdalnych, jedna trzecia sama o to zadbała i stosunkowo szybko zaadaptowała się do nowej rzeczywistości. Nauczyciele ocenili, że ich umiejętności do prowadzenia zdalnego nauczania wyraźnie wzrosły i obecnie są na satysfakcjonującym poziomie, co jednak wymagało bardzo dużego zaangażowania czasowego. Zwrócono też uwagę na dostępność bogatej oferty szkoleń. Można to potraktować jako dobry prognostyk do uzyskania pozytywnych efektów nauczania zdalnego. Otrzymane wyniki potwierdzają wcześniej zidentyfikowane prawidłowości. Wzrost cyfrowych kompetencji nauczycieli zauważany był również w badaniach innych autorów (por. Buchner, Wierzbicka, 2020; Fila i in., 2021). Wartością dodaną prezentowanych badań jest jednak uchwycenie zmian, jakie następowały w systemie nauczania oraz opiniach nauczycieli na ten temat. W pierwszym okresie pandemii nauczyciele dosyć krytycznie ocenili sposoby organizacji lekcji on-line, później przeważały oceny pozytywne. Szkoły miały już pewne doświadczenie w organizacji zajęć dydaktycznych w trybie zdalnym, a sposoby ich realizacji zostały zweryfikowane. Także okres wakacyjny dał możliwość odpowiedniego przygotowania się na wyzwania nauczania zdalnego.

Praca zdalna w znaczący sposób wpłynęła na życie nauczycieli. Jak podają Ptaszek i in. (2020), wykonywanie obowiązków zawodowych w domu zagraża bardzo często brakiem rozgraniczenia między pracą a życiem osobistym. W tym kontekście wyniki ankietyzacji ukazały, że nauczyciele opanowali umiejętność godzenia pracy zdalnej z codziennymi obowiązkami. Badania potwierdziły też, że praca dydaktyczna w czasie pandemii większości nauczycieli zajmuje więcej czasu. Zaobserwowano ponadto następującą zależność: im nauczyciele starsi, tym poświęcają więcej czasu na wykonywanie swoich obowiązków.

Rezultaty uzyskanych badań wpisują się w nurt toczony w krajowej i zagranicznej literaturze dyskusji naukowej nad zmianami w systemie nauczania, nasilonymi szczególnie po doświadczeniach pandemii COVID-19. We wcześniejszych badaniach do najczęściej wskazywanych negatywnych stron nauczania zdalnego zaliczano brak kontaktów (interakcji) między nauczycielami a uczniami oraz problemy z jakością sprzętu (Zariski, Styles, 2000; James, 2002; Hurt, 2008; Radović-Marković, 2010). W świetle uzyskanych wyników badań można stwierdzić, że problemy te w dużym stopniu nie zmieniły się, choć respondenci dodatkowo wskazywali na bardziej wymagające i trudniejsze do przeprowadzenia lekcje, brak uruchamiania kamer przez uczniów, brak kontaktu osobistego z koleżankami i kolegami z pracy oraz spadek aktywności fizycznej, jak również problemy zdrowotne wynikające z długotrwałego spędzania czasu przed komputerem. Z kolei wśród wcześniej identyfikowanych zalet pracy zdalnej znajdowały się oszczędność czasu i większa dostępność oferowanych kursów (James, 2008; Tudorache i in., 2012; Zounek, Sudicky, 2013). Odpowiedzi ankietowanych nauczycieli pozwoliły uzupełnić tę listę o kolejne zalety, do których należą: zwiększenie umiejętności prowadzenia lekcji on-line, brak konieczności brania zwolnienia lekarskiego w przypadku wystąpienia lekkiej niedyspozycji zdrowotnej, możliwość prowadzenia lekcji on-line z dowolnego miejsca, brak konieczności wczesnego wstawania oraz wydawanie mniejszych sum pieniędzy. Wyraźna różnica w stosunku do wcześniejszych badań pojawiła się w kontekście oszczędności czasu. Zgodnie z uzyskanymi wynikami praca związana z nauczaniem w czasie pandemii zdecydowanej większości nauczycieli zajmuje więcej czasu. Może to być efekt przygotowywania tego typu zajęć po raz pierwszy, co w przypadku kolejnych cykli tej formy kształcenia byłoby już wyeliminowane.

LITERATURA

- Bogacka E., Hauke J., Tobolska A., Weltrowska J. (2021). *Zróżnicowanie postaw społecznych uczniów i nauczycieli z województwa wielkopolskiego w czasie pandemii*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Buchner A., Majchrzak M., Wierzbicka M. (2020). *Edukacja zdalna w czasie pandemii. Raport z badań*. Warszawa: Centrum Cyfrowe (<https://centrumcyfrowe.pl/edukacja-zdalna-w-czasie-pandemii-1-edycja/>; dostęp: 14.07.2021).
- Buchner A., Wierzbicka M. (2020). *Edukacja zdalna w czasie pandemii. Raport z badań. Edycja II*. Warszawa: Centrum Cyfrowe (<https://centrumcyfrowe.pl/spoled/edukacja-zdalna-w-czasie-pandemii-2-edycja/>; dostęp: 14.07.2021).
- Fila J., Jeżowski M., Pachocki M., Rybińska, Regulska M., Sot B., Czapliński P., Knap M., Tokarz D. (2021). *Nauczyciele w sieci. Raport z badania użytkowników platformy eTwinning*. Warszawa: Fundacja Rozwoju Edukacji Systemu Edukacji (<https://www.frse.org.pl/aktualnosci/pl-raport-z-badania-uzytownikow-platformy-etwinning>; dostęp: 14.07.2021).

- Hurt J. (2008). The advantages and disadvantages of teaching and learning on-line. *Delta Kappa Gamma Bulletin*, 74(4).
- James G. (2002). *Advantages and disadvantages of online learning*. Retrieved July, 1, 2006.
- Plebańska M., Szyller A., Sieńczewska M. (2020). *Edukacja zdalna w czasach COVID-19. Raport z badania, czerwiec 2020* (https://kometa.edu.pl/uploads/publication/941/24a2_A_a_nauczanie_zdalne_oczami_nauczycieli_i_uczniow_RAPORT.pdf?v2.8; dostęp: 14.07.2021).
- Plebańska M., Szyller A., Sieńczewska M. (2021). *Co zmieniło się w edukacji zdalnej podczas trwania pandemii? Raport z badania, marzec 2021* (https://files.librus.pl/art/21/04/4/a_nauczanie_zdalne_oczami_nauczycieli_i_uczniow_RAPORT_II.pdf; dostęp: 4.08.2021).
- Ptaszek G., Stunża G.D., Pyżalski J., Dębski M., Bigaj M. (2020). *Zdalna edukacja – co się stało z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?* Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne (<https://depot.ceon.pl/handle/123456789/19524>; dostęp: 14.07.2021).
- Radović-Marković M. (2010). Advantages and disadvantages of e-learning in comparison to traditional forms of learning. *Annals of the University of Petroșani, Economics*, 10(2): 289–298.
- Tudorache I.C., Iordache A.M.M., Iordache M.T. (2012). The advantages and the disadvantages of e-learning in European Union. *Journal of Information Systems & Operations Management*, 6(2), 1.
- Zariski A., Styles I. (2000). Enhancing student strategies for online learning. W: A. Herrmann, M.M. Kulski (red.), *Flexible Futures in Tertiary Teaching*. Proceedings of the 9th Annual Teaching Learning Forum, 2–4 February 2000. Perth: Curtin University of Technology.
- Zounek J., Sudicky P. (2013). *Heads in the cloud: Pros and Cons of online learning*. International Conference DisCo New technologies and media literacy education, Prague, s. 59–62.